

Tri biblijske filozofije života

Život kao ispraznost (Prop), trpljenje (Job) i ljubav (Pj)

Nikola HOHNJEC*

Sažetak

Članak nudi uvod i filozofski pristup biblijskim mudrosnim knjigama: Propovjedniku/Koheletu, Jobu i Pjesmi nad pjesmama. Ove tri knjige duboko su filozofske. Naposljetku i postoje samo tri filozofije života, a svaku od njih predstavljaju te knjige: život je ispraznost, život je trpljenje, život je ljubav. Ovo objašnjenje podsjeća na veliki Danteov ep Božanska komedija. Ljubav je naposljetku odgovor na Propovjednikovo traženje, alternativa ispraznosti, nadilaženje trpljenja i pravi smisao života. Te su knjige kratki sadržaj bogoslovnih kreposti vjere, ufanja i ljubavi te »osnovni sažetak duhovne povijesti svijeta«.

Ključne riječi: filozofija, život, ispraznost, trpljenje, ljubav; brojni antropološki pojmovi.

Uvod

Ispravno je biblijsko vjerski i praktično životno poblize razmotriti tri temeljna stanja ljudskog postojanja koje pokriva i obrađuje relativizacija i ispraznost prema Knjizi Propovjednika, trpljenje i iskupljenje prema nedužnom Jobu i, dakako, sreća i ljubav u Pjesmi nad pjesmama.

A. Propovjednik/Kohelet kao veliko pitanje

I. Djelo i lik

Propovjednik (Prop; Koh) spada u biblijski najoriginalnija i najznačajnija djela.¹ On je za osudu i zadovoljstvo. Knjiga je cinična, pesimistična, svjetovna i pot-

* Prof. dr. sc. Nikola Hohnjec, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb.

1 U izlaganje o sve tri biblijske mudrosne knjige uvode tumačenja Zagrebačke Biblije, Jeruzalemske Biblije i dakako poznati nizovi kao što su Jerome Bible, Commentary, Collegeville Bible Commentaries, Traduction Oecumenique de la Bible, Altes Testament Deutsch — Kommentare, Die neue Echter Bibel — Kommentare i dr. Usp. novi hrvatski prijevod: A. BAUM, Propovjednik i Pjesma nad pjesmama, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997 — biblijski tekst se pretpostavlja i djelo obuhvaća samo objašnjenje kao što je praksa u nizu: Mali biblijski komentari i dr. Posebno usp. uvodna i filozofska tumačenja svih triju knjiga kod N. HOHNJEC, Umijeće biblijske mudrosti, Egzeget-

puno heretična. Ali autor je duboko pošten: odstranjuje klišeje i površnost (7, 1. 13. 28; 8, 11–12). Zna da postoji stupnjevita nadležnost i odgovornost. Kohelet dodaje gorku narodnu izreku: »Korist zemlje je nadasve; i kralj ovisi o zemljištu« (5, 8). Utvrđuje: »Svašta vidjeh... pravednik propada... bezbožnik i dalje živi... Ne budi prepravedan i ne budi premudar; zašto da se uništavaš« (7, 15). Propovjednik je međutim lako čitljiv, misli teku. No, želi li se pročitano ponoviti, misao zaključiti, izbija na površinu nedorečenost. Za jedne je pisac pesimist, a za druge optimist; za neke fatalist; za malobrojne (7, 16) nihilist pa čak i materijalist. Čak se naziva »elegantnim skeptikom«. Po nekima Kohelet je antireligiozna knjiga. Za pokojeg agnostika Propovjednik je posljednji most prema Bibliji i Bogu. Kohelet raspravlja o smislu i vrijednosti ljudskog života. Nije prorok i ratnik, već učitelj i mislilac. U svojoj radikalizaciji nije ikonoklast, već realist. Kao rijetko tko poznaje probleme: »Nitko ne može dokučiti ono što se zbiva pod suncem... Pa ni mudrac to ne može otkriti, iako misli da zna« (8, 17). Začuđuje da se knjiga pod zajedničkim nazivnikom ispraznosti nalazi u Bibliji.

1. *Vrijeme, mjesto i poruka* su veoma zanimljivi. Već prije jamnijskog kanona Kohelet se čitao na Blagdan sjenica. Govorilo se o dva, tri, četiri i osam autora. Izdavač je učenik, autor naslova (1, 1) i završetka (12, 12–14). U Propovjedniku se misao razvija u varijacijama, kontrastima. Za vlastite refleksije rabi se prvo lice, za opomene drugo. Mnoštvo se može pripisati razmišljanju o nerješivim tajnama. Time se izbjegava komadanje. Postoji jedinstvo stila i jezika u 3, 2–8 sa sedam paralelnih antiteza. Poveće cjeline su u opisu Salomonovog bogatstva (1, 12 — 2, 26), prikladnog vremena (3, 1–15) i dr. Kohelet raste kroz suprotstavljanja. On je konzervativan i radikal. Pristaje uz židovstvo i radikalno reinterpreтира neka gledišta. Vjeruje da je Bog stvorio dobar svijet (3, 11); život je Božji dar kao i čovjekova duša (3, 19). On ga opet svodi na prah u umiranju (3, 20; 12, 7). Šeol nema pozitivnosti (9, 10). Propovjednik rabi cikličku sliku svijeta koja je strana Bibliji, a ne poznaje povijest spasenja (1, 2–9). Zna naime za zle dane (9, 12). Po ponavljanju Kohelet unosi ispraznost u sadašnji svijet (1, 3–11). No, svi imaju vrijeme i priliku (5x). Knjiga je u kršćanskim prijevodima nazvana Propovjednik. Stariji hrvatski prijevod je prema latinskom zovu Crkvenjak. U hebrejskom naslov Kohelet je po obliku ženskog, a gramatički muškog roda.² Opći naziv izvorno označava čovjeka koji govori i poučava. Moderni jezici to ime rabe za knjigu i autora. Autor je povezan sa zajednicom. Bio je pretežno profesor i akademičar.

Literarna fikcija je pseudonim Salomona, oca mudrosne književnosti, makar ne spominje ime. Salomonovo nadijevanje stoji u 1, 12–2, 26 (usp. Izr i Mudr). Uz pretpostavljenu mudrost spominje se i njegovo bogatstvo (2). Salomon je nadišao

sko-teološki uvod u knjige i sadržaj, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001. i filozofska tumačenja kod: P. KREEFT, *Three Philosophies of Life, Ecclesiastes: Life as Vanity, Job: Life as Suffering, Song of Songs: Life as Love*, Ignatius Press, San Francisco 1989.

2 U hrvatskom nazivlju pretežno se danas rabi i navodi Propovjednik, ali ulazi i naziv Kohelet. U hrvatskom suvremenom prijevodu se i dalje koristi Propovjednik. Ovdje se rabe sinonimno i nazimjence oba naziva, kako za knjigu tako i za autora.

svakoga u znanju i raskoši (1, 16), a ostao je bez zadovoljstva. Bogatstvo i užitak su Božji darovi (5, 17–19), ali ovise o Božjoj volji (6, 1–3). Ljubav prema novcu je beskorisna (5, 9). Pisac se i distancira od Salomona te kao podanik daje upute kralju (4, 13; 8, 1–4), a na kraju je jednostavno mudrac (12, 9). Mudrost se također probija: Propovjednik je utjelovljena dužnost (1, 13). Iz malobrojnih podataka knjigu se može smjestiti u 3. stoljeće pr. Kr., u vrijeme ptolomejskog ovozemaljskog humanizma. Jezik poznaje mnoge arameizme, a postoje i dvije perzijske riječi. Ben Sirah se u 2. stoljeću pr. Kr. služio knjigom. Paleografija kumranske prijepise također smješta u 2. stoljeće pr. Kr. Propovjednik je vjerojatno bio učitelj u Jeruzalemu. Naslućuje se da je židovsko školstvo u starom svijetu iznad ostalog jer je uz Hram bio organiziran sustav od osnovne do visoke škole, a svugdje u sinagogama osnovno školstvo. Kohelet je pripadao časnim članovima intelektualne zajednice. Bio je narodni mudrac (12, 9). Donosio je pouke o vjerskom ponašanju (4, 17–5, 1), učio izbjegavati srdžbu (7, 9), obezvređivao je ogovaranje (7, 21), uvođio suzdržavanje u sudovima (11, 1–2), savjetovao je o ponašanju (7, 16–17) i užitku (9, 7–10; 11, 9–12, 1). Za djecu govor o Bogu, svijetu, čovjeku i društvu bio bi nerazumljiv (1, 3–3, 15). Očito je bio sretno oženjen, barem u mladosti. Uporaba izraza »sin« konvencionalni je izraz za učenika, studenta. U obraćanju mladom čovjeku (11; 12, 8) rabi njegov govor (11, 9, 2 x; 11, 10 1 x). Pisac dobro poznaje važnost novca i finacijske zavrzlake i vjerojatno živi u trgovačkoj četvrti. Poznaje filozofska grčka strujanja stoicizma i epikureizma, egipatsko djelo Očajnikov dijaloga s dušom³ i mezopotamski ep Gilgameš. To je bila zajednička baština istočne mudrosti. Kohelet je, međutim, izabrao popularnu i glasnu grčku filozofiju srednjeg sloja. On je poznavao trpljenje, nesigurnost i bespomoćnost. Dobro i zlo trajno se događaju. Propovjednik zastupa da nema temeljnih promjena (1, 4–15). No, ne treba bježati u smrt. Bog je čovjeku dao život koji će opet tražiti. Za kreposno bi se življenje očekivala nagrada i uspjeh, mir, obitelj i radost. Starija je mudrost uzdizala tvrdi rad, umjereni užitak i mudru disciplinu. Kohelet se s time ne slaže. On je kao učitelj djelovao u permanentnoj izobrazbi svojih studenata koji su mu se vraćali s iskustvima i problemima. Potaknut, dalje je razvijao svoj kritički put i metodu o korisnosti i ispraznosti. Knjiga je bila kao omiljeni esej za darivanje među studentima. Autor vidi ponavljanje i mirovanje. Život zadržava trenutak (12, 1–8).

Propovjednik, označen sumnjom, ima strahopoštovanje pred Bogom Stvoriteljem. Kohelet radosna karaktera ispovijeda: »Jer tko je među živima, ima nade: i živ pas više vrijedi nego mrtav lav« (9, 4). Bog je »Deus absconditus«, skriveni Bog: »jer Bog je na nebu, a ti si na zemlji« (5, 1). Propovjednik odvrća od zavjeta njemu (5, 3–4; 7, 16–17). On je filozof–polemičar protiv dogme o nagrađivanju nakon smrti. Na etičkom području Kohelet ne cijeni prikupljanje bogatstva. On razmišlja realno: bogatstvo je naporno (2, 10–11; 4, 8 i dr.). U malom traktatu govori značajki o novcu (5, 9–19). Čovjeka najviše kvari nezasićenost i opsjednutost bogat-

3 Govor je naime o nekoj vrsti egipatskog Joba.

stvom. No radnik se raduje privređenome, a bogataši su bez sna. Bogatstvo može biti propast i ne može se zadržati. Čovjek ništa ne nosi s ovoga svijeta kao što ništa nije ni donio (usp. Job). Bogatstvo je, međutim, dar Božji i valja ga primiti, njime se okoristiti jer može donijeti životnu radost. Propovjednik suosjeća s izrabljenim ljudima (4, 1–3). Kritizira nepravde moćnike (5, 7–8). Slično reagira i pred mudrošću (6, 7–9). Mudrost je ograničena i rezervirana za Boga. On je daruje čovjeku. Kohelet se potrudio za mudrost (7, 23–24). Božje djelovanje je tajanstveno i valja ga prihvatiti (7, 14). Propovjednik njeguje estetska gledišta (2): slavi jelo i piće, uzdiže eros, hvali odjeću. Zna za pjevače i pjevačice, ne izostavlja ni ptičji pjev i prepoznaje ljepotu prirode. Živ čovjek smije uživati (9, 7–10). Kohelet unosi optimističku obojenost života. No ne sudjeluje u smijehu i pjesmi ludaka. Draži mu je napor i ukor mudraca (7). Čovjek je proizašao od Stvoritelja i njemu se vraća (12, 1–7).

2. *Sadržaj* obuhvaća svjetovna razmišljanja o čovjeku. On je prigodno biće: promjenljiv i trpi. Svaki ga čas može iznenaditi sreća ili propast. Utvrđuje da svaki čovjekov trud ima dobru i slabu stranu. I konačni zbroj i zajednički nazivnik svega je ništa. Propovjednik nije indiferentan: »I spoznah da je bolja mudrost od ludosti, kao što je svjetlost bolja od tame (2, 12–14). Stoga Kohelet i priznaje Božju providnost. Bog je na strani života. Ali tu su prolaznost i smrt. Propovjednik je odjednom ostario (12). Jaki se čovjek zgrbio. Narikače se prikrivaju kada prolazi. I ptice su prestale pjevati. Konačno se približio izvoru života. Ali vrč se razlupao i slomio se kotač na bunaru: »I vrati se prah u zemlju kao što je iz nje i došao, a duh se vrati Bogu, koji ga je dao« (12, 7). Što se nakon toga događa, nitko ne zna. Strah Gospodnji je čest motiv u mudrosnoj literaturi, a ovdje u Propovjedniku se pojavljuje četiri puta. Bog je vrhovni gospodar svijeta i povijesti. Čovjek se može uklopiti u Božji plan. Propovjednik ne gaji prazna obećanja; zato nije malodušan.

U knjizi ne postoji neki red. Ipak je intuitivno zanimljiva, makar malo usiljena shema i struktura knjige.⁴

Okvir 1, 1–2

Okvir 12, 8

Kozmologija (pjesma) 1, 4–11

Etika (pjesma) 9, 7 — 12, 7

Antropologija 1, 12 — 3, 15

Kritika ideologije 6, 11 — 9, 6

Kritika društva I. 3, 16 — 4, 16

Kritika društva II. 5, 7 — 6, 10

Kritika religije (pjesma) 4, 17 — 5, 6

Kohelet dakle može rabiti grčki strukturalni palindrom, obrtaljku sa središnjom tvrdnjom prekretnicom. Usprkos ovoj strukturi Propovjednik ne poznaje neki kontrolirani oblik. Postoje tek varijante jedine teme: ispraznosti. Za pojam

4 Strukturu, makar labavu, ipak nudi: N. LOHFINK, Kohelet, Die neue Echter Bibel, Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung, Echter Verlag, Würzburg, 1980. Knjigu je moguće jednostavno podijeliti na felicitas — sreću (1–3), explicatio — objašnjenje (4–6), reputatio — razmišljanje (6–8) i applicatio — primjenu (9–12).

stoji riječ »hebel« — ispraznost, uzaludnost i ništavilo. Suprotstavlja se riječi »jitrón« — korist. Ispraznost u Propovjedniku dolazi preko 40 puta, što čini polovinu svih starozavjetnih mjesta (usp. i Rim 8, 20). Pojam je spomenut na početku i kraju knjige, ali i svim njezinim dijelovima. Sve je varavo: nauka, bogatstvo, ljubav i sam život. Kohelet mrzi život (2, 17) i okrenuo se od napora (2, 20), no sve je mučno (2, 23). Bit će mnogo dana tame (11, 8). Valja se držati zlatnog pravila umjerenosti (7, 16). Kohelet ne revnuje i prepušta se indiferentizmu. Ipak, zlu suprotstavlja pravednost. Sve je podložno promjenama i prolaznosti.

U knjizi se naziru tri dijela. Odsjek 1, 1–3, 15 sadrži niz razmišljanja. Trajno kruženje i rad završavaju pjesmom o vremenu, prikladnom za svako događanje. Srednji dio sadrži mudre izreke, prisprodoobe ili podavanje poeziji (3, 16–11, 8). Završni odsjek obuhvaća opis starenja (11, 9–12) i obraća se mladim čitateljima. Valja proživljavati život u potpunosti. Starost i prebrzo dolazi. Priznaje da je pisanje knjige beskrajna muka (12, 12). Život je slijed nepovezanih i bezvrijednih čina (3, 1–11) i završava mučno opisanom starošću (12, 1–7). Smrt pogađa mudraca i luđaka, bogataša i siromaha, životinju i čovjeka (3, 14–20). Propovjednik se pita ima li dobro i zlo svoju naknadu na zemlji? I odgovor je: ne (7, 25 — 8, 14). Problem trpljenja Propovjednik postavlja pesimistički, ali ne istražuje razloge trpljenja. Bol i patnja u ljudskom životu ostaju neriješena tajna. Djelomično rješenje trpljenja nudi starozavjetna Knjiga Mudrosti, a potpuno Isus Krist — sin Božji. Sumnjičavo gledanje zna osuditi gorki i stravični život. Propovjednik ustanovljuje ispraznost sreće i, nezadovoljan, tješi se i prihvaća skromne radosti života (3, 12–13; 8, 15; 9, 7–9). Muči ga i tajna onostranog svijeta i ne uspijeva nazrijeti rješenje (3, 21; 9, 10; 12, 7). Propovjednik, kao i druga mudrosna književnost, općenito ne poznaje obrede, objavu, savez ili osobni odnos s Bogom. Kao vjernik tvrdi da Bog ne mora polagati račune o tajni ljudske sudbine (3, 11. 14; 7, 13). Posjeduje prave pojmove o Bogu i životu (3, 10–17), vjeruje u prekogrobni život i Božji sud (8, 12; 9, 1). Zato treba vršiti zapovijedi i bojati se Boga (5, 6; 8, 12–13). U duhu biblijske tradicije ovozemaljske vrednote ne mogu posvema usrećiti čovjeka. Rješenje za gonetke nudi teologija.

II. Filozofska problematika knjige⁵

Ona govori o veličini Propovjednika. Kohelet je jedina filozofska biblijska knjiga. Propovjednik luta, često mijenja svoje mišljenje. Veličina ne dolazi od oblika, nego od sadržaja. Oblik je jednosložan. A sadržaj je najveća stvar koju filozofija može izreći. Knjiga je iskrena, prakticira ono što naviješta. Knjiga o ispraznosti je isprazna. No, ispraznost ne može zaraziti, kao što ni budalaština ne zarazuje. Samo mudrac poznaje ludost. Upravo tako mudrost pomaže da se upozna ludost, svjetlo da se upozna tama, dubina da se upozna ispraznost, smisao da se upozna besmisao. Pascal kaže: »Svatko tko ne vidi ispraznost života, mora biti uistinu is-

5 Usp. P. KREEFT, *Three Philosophies of Life, Ecclesiastes: Life as Vanity, Job: Life as Suffering, Song of Songs: Life as Love*, Ignatius Press, San Francisco 1989.

prazan.«⁶ Kohelet se bavi pitanjem društvene, individualne etike; govori o krepostima i konačno o »summum bonum«, vrhovnom dobru. Moderni se etičari međutim pitaju zajedno sa starima samo o društvenoj etici: kako izbjeći sudar. Egzistencijalisti, prvi među njima Propovjednik, pitaju o svemu. Kohelet je alternativa ostaloj Bibliji. Dok čitava Biblija nudi odgovor, Propovjednik je pitanje. Ništa nije besmislenije nego odgovor bez pitanja. I zato valja započeti upoznavanje Biblije s Propovjednikom.

1. Kohelet je moderan na više načina.⁷ On je egzistencijalist (a), suočava se sa strahom životnog vakuuma (b), pošten je makar je napisao beznadnu knjigu (c), pita o 'summum bonum'⁸ — vrhovnom dobru (d). Propovjednik zastupa umjereni, pošteni hedonizam (e). Ton daje sekularizirani svijet. Bog je samo jedna sastavnica u životu (f). Kohelet predstavlja veliko pitanje: »Kako znate da je to istina? U čije ime ti govoriš?« (g) Propovjednik ne dijalogizira. Bog nije subjekt i ne govori. Objava se događa i tamom. Propovjednik je okvir za Bibliju. Kohelet je izabrao ništa. No i Bog znade biti strmina, ponor i bezdan: on je sve i on je ništa. A tako je teško bez uporišta, mjerila i temelja.
2. Mnogi zamišljaju život na trenutak. No skraćena smislenost postaje dugometražno beznade. Danas postoje mehanizmi i načini kako prikriti stvarnost.⁹ Problematika se može sakriti po mnoštvu, većini i raznolikosti (a). Veliku ulogu igra propaganda (b). Suvremen je indiferentizam (c). Život treba biti obilježen radošću i veseljem. Ton daje starorimska lozinka o »kruhu i igrama« (d). Trajna konstanta života je subjektivizam (e).
3. P. Kreeft¹⁰ se ispričava što drsko i sramotno, odvratno i nepristojno priče Koheleta u silogizam: a) sav trud, tj. rad, napor, muka je pod suncem; b) sve je pod suncem ispraznost, tj. ništetnost, vjetar; c) zaključno: sav je trud ispraznost.
 - Mjesto postojanja i života odvija se na zemlji, pod suncem.
 - Trud je peterostruk. Prvo dolazi napor kao *mudrost*, filozofija, pamet i um — o čemu govori mjesto 1, 12–18. Životu nadalje pripada tjelesni *užitak* s uzornim opisom bogatstva u 2, 1–11. Autor je radom doživio uspjeh i radost, a zaključuje da je sve praznina, dosada i apatija. Propovjednik je iskusio *zadovoljstvo moći* na potenciju: vojno je, gospodarski i prostorno jak, nagomilao je srebra i zlata, »sve škrinju na škrinji«, a nije

6 P. Kreeft spominje pustinjaka koji je 40 godina živio u divljini. Izgledao je pametniji od mnogih u civilizaciji, ali ne i od kršćana: svježinu je crpio iz Propovjednika (P. KREEFT, *Three Philosophies of Life, Ecclesiastes: Life as Vanity, Job: Life as Suffering, Song of Songs: Life as Love*, Ignatius Press, San Francisco 1989.).

7 Usp. sedam kratkih načela (Isto).

8 Od 21 civilizacije samo naša ne pita: zašto čovjek živi? (Isti, 4).

9 Moguće je po P. Kreeftu nabrojiti pet nametnutih mehanizama (Isti, 33–35).

10 Usp. Isti, 35.

sretan (2, 4–8). Nije egoist makar po *etici* ne poznaje pomaganje. U pouci opisuje mudrog siromaha koji se uspeo na prijestolje (4, 13–16) i siromašnog mudraca koji je izbavio grad iz opasnosti (9, 14–15). Prop 4, 9–11 se trudi oko prijateljstva i traži smisao zbog potomstva. Prednost pred samoćom¹¹ ima zajedništvo (4, 10). Poznata mu je tvrdnja: »Tko jamu kopa, u nju pada...« (10, 8) Autor zna za delikatnu situaciju kod eventualnog prepuštanja baštine (2, 18–19). Trud se konačno tiče duha, *religije*. On shvaća Boga kao razum (7, 14–17). Kohelet ne zna ništa o dolasku, Božjem približavanju. Kad govori o Božjem darivanju, zaostaje za Zakonom, Prorocima, Evandeljem. Ne služi se jezikom milosrđa, praštanja i ljubavi. Bog je to filozofa, nepokretni pokretač i deist. Čini se da je autoru i u religiji ponajviše stalo do stilskih kontrasta. U duhu konvencionalne vjere, Boga je gurnuo u stranu (4, 17–5, 6).

- Postoji i niz od pet ispraznosti. Autor je prije svega *indiferentan prema sreći* (9, 1–2). On prihvaća darove života, ali zna i za razočaranje pa je suzdržan. Ipak je i dalje ljudima život draži od *smrti*, ljepota od ružnoće. Kohelet gleda istu kob i u dobrih i zlih. Ne dobivaju, naime, trku hrabri. O smrti govori mučno i s dozom crnog humora (12). Pred zagrobnom stvarnošću autor se zadovoljava pitanjem: »Tko zna?« i ostaje na »možda«. Dapače, u 3, 19–21 izjašnjava se da je kob ljudi i zvijeri jedna te ista kob. Svi su postali od praha i u prah se vraćaju. *Vrijeme* kao treće pripada u ispraznost (3). Sve ima svoje vrijeme (3, 1). I mudrac zna vrijeme i put ili djelo (8, 1–5). Bog raspolaže i određuje vrijeme (8, 8; 9, 11). Vrijeme je drugom riječju prolaznost. Propovjedniku je strano pavlovsko razumijevanje »kairosa« — vremena kao prilike, šanse. I *etičko ponašanje* je složeno. Kada čovjek relativizira stvari (8, 14), umjesto pravice vlada nepravda (3, 16). Tako Propovjednik govori o čovjekovoj zloći u 7, 20 a o ženinoj u 7, 27. Sumnjičavo i potihom prisjeća se kraljevog lika u 8, 6 a posebno nepravde svijeta u 8, 11. Autor nastoji ispraviti nasilja koja se događaju pod suncem (4, 1). Konačno *u vjeri* Bog je samo razum. On je priroda, veliki arhitekt, dizajner. Propovjednik zna da Bog uistinu postoji, on je Stvoritelj, ukrasio je svijet i usadio mu harmoniju i stvorio ljepotu. Bog je u njega neshatljiva sila, nepoznanica (8, 17). U govoru o Bogu Kohelet se utječe neznanju, kao i pri pokretu vjetra ili razvoju života u trudnice (11, 5). Jahve je ipak s bogobožnima i po svom promislu ih daruje (8, 11–13). Kohelet ima sumnji i postavlja pitanja. No, ne dopušta se Propovjednikov zaključak da je sve ispraznost. Psihološko iskustvo odstranjuje osjećaj krivnje. Kohelet dotiče područje religije kada govori o nadi. Tek religija može odstraniti grijeh. Propovjednik poznaje upravo razinu razuma, filozofije. Propovjednik pita o uzroku i otvara put u racionalni svijet.

11 Ovdje savršeno odgovara izreka »Vae soli«— jao samcu, a ona i stoji u Vulgatinom prijevodu.

III. Kršćansko vrednovanje

Bog ne poštuje uvijek red i zakonitosti koje je stvorio; tu su vjerske stvarnosti poput objave, utjelovljenja, uskrsnuća i dr. Propovjednik postavlja pitanja o svemu što je jedna strana biblijskog diptiha, preostala Biblija je njegovo drugo krilo, a to su odgovori na Propovjednikova pitanja.¹² *Kohelet* i *Isus* su umnogome slični. Obojica su nevezani propovjednici. *Kohelet* u sve sumnja, postavlja mnoga pitanja — a i *Isus* u usporedbama, obrdržavanju propisa i običaja napušta ondašnja uvjerenja. Propovjednik dotiče relativiziranje nagrade; *Isus* npr. radniku i za jedan sat i za cijeli dan dodjeljuje istu nagradu, na opće iznenađenje. *Kohelet* je neuračunljiv, a i *Isusovo* Kraljevstvo Božje često iznenađuje. Propovjednik nije pravovjeran, a ni *Isus* nije vjeran zakonu kada su posrijedi obredna pranja, subota i dr. *Kohelet* nakon pouke otpušta učenike na put, s njima je povezan i sluša povratne informacije. *Isus* čini isto, ali povrh svega traži evanđeosko nasljedovanje. Propovjednik ne poznaje ljubav Božju, a *Isusov* nasljedovatelj po njegovom uzoru zna da je voljeno biće.

B. Nedužni patnik Job

I. Knjiga kao životno trpljenje

Među mudrosnim, tj. poetskim ili poučnim knjigama remek–djelo »Job« stoji na prvom mjestu u kanonu. Knjiga je pisana biranim riječima, bremenitim značenjem, pa ju je teško prevesti. To je bez sumnje jedno od najljepših i najpotresnijih djela u biblijskoj i svjetskoj literaturi, najzreliji plod izraelskog pjesništva.¹³ *Životno ozračje* govori da su ljudi za Jobova vremena bili generacijski povezani. Nije postojao nauk o zagrobnoj nagradi, već poneko sjećanje potomaka i sjenovito pribivanje u podzemlju, *šolu*. Obrazovanje je ovisilo o usmenoj predaji. Nečiju su pravednost trebali i drugi prihvatiti. Jobova je knjiga *aktualna* kada se suprotstavlja predrasudama, kolektivizmu ili nametnutoj, *oktroiranoj* krivnji.¹⁴

1. *Sadržaj* knjige nudi razrađenu *strukturu*, a ujedno je to i *podjela*. Polazi se od poštenog i pravednog, bogatog i uspješnog Joba, oca obitelji i bogobojaznog čovjeka. Proslov u prozi razlikuje se od glavnog poetskog dijela, no oni ostaju međuo-visni i povezani. Govori se kako je Bog kao u nekoj okladi dopustio Sotoni iskušavanje Joba kako bi se vidjelo hoće li ostati vjeran Bogu i u bijedi (1, 1–2, 13).

12 Toma Kempenac u djelu *Nasljeduj Krista* uvodi s početkom Propovjednika »vanitas vanitatum omnia vanitas«, kojim pokazuje pomalo tašti prezir zemaljskih, a čežnju za nebeskim dobrima, što se vidi i iz hrvatskog prijevoda: »Taština nad taštinom sve je taština«. Zanimljivo je da englesko–američki tumači zadržavaju taj stari latinski pojam *vanitas*, taština, pa govore o *vanity*.

13 Po važnosti i sadržaju Job zauzima mjesto uz Danteovu Božansku komediju. Sam Goethe se na njemu nadahnio pišući *Fausta*.

14 To su bile metode nacističkih konclogora kao i komunističkih gulaga. Vršen je teror nad ljudskim dostojanstvom i slobodom: optužbe i gaženje savjesti, pranje mozga i torture: tražile su se tobožnje ispovijesti. Grčke tragedije poznaju sličnu problematiku. Postoje, naime, i dva akadaska Joba i jedan sumerski. Egipatski Job je dijalog patnika i njegove duše, usp. bilješku 3.

Biva lišen dobara, djece i vlastitog zdravlja. Job je šaka jada; prekriven je prištevi-ma i posut pepelom. Veliki pjesnički dijalog, glavni dio knjige donosi govor u četvero, u tri niza govora.¹⁵ Tu Jobovi prijatelji Elifaz, Bildad i Sofar odmjeravaju svoje razumijevanje božanske pravednosti (3, 1–31, 40). Oni zapravo dolaze utješiti Joba. Razgovori između Joba i prijatelja dosežu vrhunac napetosti između tradicionalne nauke, preuske i beskorisne za Jobov problem i nedužnog trpljenja. Nakon što se Job ogorčeno tuži na svoju sudbinu, tri prijatelja ustaju u Božju obranu. To i nisu dijalozi, nego monolozi i solilokviji, složeni umjetno sve dok Job nije izrekao gorljivu zakletvu nedužnosti. Job traži da mu prijatelji protumače uzrok i cilj kušnje. No njegova patnja za njih je poravnanje Jobove krivnje. Savjest međutim Jobu ništa ne predbacuje. Prijatelj Elifaz govori odmjereno i strogo, uvijek iz ljudskog iskustva. Sofar uzvraća žestoko kao neki mladi čovjek. Bildad, drugi po redu, nastupa kao mudrac i drži sredinu.

Job pred prijateljima izliva bol i glasno razmišlja o svome udesu. No sva trojica brane tradicionalno poimanje: niječu vjerodostojnost Jobovih razmišljanja — on trpi jer je sagriješio. Jobovi prijatelji zastupaju naime poznato tradicionalno načelo: Kakav jesi, tako će ti biti. Job ne niječe ovozemaljsku naplatu, koja mu je uskraćena. Poriče međutim svoju krivicu i dokazuje nevinost. Po mišljenju prijatelja Job je svakako sagriješio, ako ne javno, onda potajno; ako ne svjesno onda podsvjesno. Ako nije sagriješio on, onda su to učinila njegova djeca. Prijatelji ustraju, ali Jobu ne mogu dokazati krivnju. Job iznosi svoje bolno iskustvo nepravednosti u svijetu. Ne zna za razlog trpljenja i zato se buni. Neprestance se sukobljuje s otajstvom pravedna Boga koji ipak pogađa nevinoga. Boli ga iscrpljuju, koprca se u tami, duševno je smeten i zato se buni i proživljava tešku krizu. Job uz prisegu čiste savjesti uštkava prijatelje. Jobovi su prijatelji 'forum externum'. Gotovo u začaranom krugu i velikoj rječitosti kruže oko Joba pa mu otuda proizvode još veće patnje. Job pri svemu izgovara čin vjere: »Ja znam dobro: moj Izabavitelj živi i posljednji će on nad zemljom ustati« (19, 25) te izriče vlastitu nevinost (31).

Glava 28. o božanskoj mudrosti iznosi drukčije poimanje od Joba i njegovih prijatelja, što se ogledava u *uosobljenju mudrosti*¹⁶. Rasplet slijedi u času kad se iznenada i kao neko strano tijelo pojavljuje prijatelj Elihu sa svoja četiri govora (32, 1–37, 24). Mijenja se jezik i rječnik. Tekst započinje u prozi. Autor je u govoru neposredan pa rabi zamjenice *ti, vi...* Elihu poput drskog mladića prekida raniji dijalog i govorničkom rječitošću opravdava Božje ponašanje. On prelazi na 'forum internum'. Uz malo novosti ne daje pravo Jobovim prijateljima jer nisu dobro zastupali Božju pravednost. Ne daje pravo ni Jobu — koji je možda nedužan, ali ustraje u samozadovoljstvu i svakako je zgriješio time što se diže protiv svoje kobi, a Bogu predbacuje nepravednost i poziva ga na sud. Četvrti je prijatelj unio nepaž-

15 Moguće je na knjigu primijeniti matematičku formulu i strukturu: $3 \times 3 = 9$, jer Job i tri prijatelja naizmjenice, barem strukturalno, međusobno dijalogiziraju, tj. izlažu svoja razmišljanja.

16 Usp. N. HOHNJEC, *Umijeće biblijske mudrosti, Egzegetsko–teološki uvod u knjige i sadržaj, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001.*, 52–56 (Poosobljenje mudrosti).

nju i propust mislima da patnja štiti od većih grijeha. Tako svi prijatelji utvrđuju postojanje veze između trpljenja i osobnih grijeha. Job se buni i to ne prihvaća. Mnogi bibličari smatraju da je taj dio kasnije umetnut jer prethodi Jahvine govore, nije najavljen, posjeduje drugi stil. No, taj je dio nadahnut i sastavnica je Jobove knjige. Job je svakako bio u slijepoj ulici. I Bog dolazi k njemu.

Elihuov govor je prekinut Jahvinim govorima. Po uzoru na bogoobjavu, nastupa Bog: ne odgovara na Jobove upite, prigovore i bunt, već pokazuje svoju mudrost i svemoć (38, 1–42, 6). Bog je, dakle, na koncu preuzeo riječ i obratio se Jobu u dva podulja govora. Čovjek ne može Boga pozvati na odgovornost. Bog ušutkava Joba. U drugom govoru traži Joba da ga zamijeni. Job nema dovoljno znanja, ne može uspostaviti red, malen je i ne mjeri se s Bogom, stvoriteljem. Bog je 'forum aeternum'. Job se u iskustvu susreta s Bogom mijenja: kaje se i poriče sve što je rekao. Neki sumnjaju u autentičnost Jahvinih govora, kao što je slučaj i s poosobljenjem mudrosti. No tu je u pitanju čitava knjiga koja uistinu dobiva Božji odgovor, a on glasi: Božje postupanje ostaje tajna. Pokušaji redigiranja Jahvinih govora htjeli bi izbaciti egzotičnosti, kao što je govor o noju, vodenom konju ili krokodilu. Pogovor donosi obrat i Joba vraća u prvotno stanje (42, 7–16). Bog se obraća Jobovim prijateljima, kritizira ih, a afirmira Joba koji je, za razliku od njih, pravo govorio Bogu. Uporno je čuvao cjelovitost svoga iskustva i iskreno ga je izrekao kroz tužaljku, prepirku i molitvu. Pravo je govorio o Bogu i iskreno o sebi. Tako Jobovi prijatelji tek po njegovom zagovoru mogu zadobiti oprostjenje. Pogovor u prozi nakon pohvale Jobu završava povratom sinova i kćeri i udvostručuje mu se prijašnje imanje.

2. Valja dotaknuti pitanje o *autoru, mjestu i vremenu*. Ne zna se tko je napisao knjigu. Job je Izraelac, mnogo je putovao, posebno poznaje Egipat. Arabija i Edom postojbina su mu kao i prijateljima. Djelo sadrži podosta arameizama. Oprezno i s rezervom vrijeme nastanka stavlja se u 5. stoljeće pr. Kr. Uzima se vrijeme nakon Ezekielia, tj. razdoblje nakon babilonskog zarobljeništva kada se govori pretežno o pojedincima. Prorok Ezekiel smješta Joba u drevna vremena i povezuje ga s rodozačetnikom Noom ali i sa suvremenim pravednikom Danielom (14, 14, 20). Job je za Ezekielia već tradicionalni velikan. Jakov pozna Jobovu postojanu strpljivost (5, 10–11).

3. Job se tuži: ako *trpljenje* treba postojati, treba imati i smisla. Ostaje vjeran i parbi se s ljudima i Bogom. Jobov bunt ne odvaja ga od Boga. Kazna mu je preteška jer postoji nepravedno trpljenje. On je ostao s *Bogom pravednim* u kontaktu. Bog hvali Joba. I Job se smiruje kada vidi Boga. Job će dobiti nagradu. Ponuđen je odgovor: patnja je misterij. No patnja čini čovjeka boljim: Bog po njoj ispituje ljudske kreposti, prije svega pravednost. Kod pomirbe ljudskog nedužnog trpljenja i Božje pravednosti patnja se veže uz odnos s Bogom. Job najviše pati zbog svog poremećenog odnosa s Bogom: bili su prijatelji, a sada Job doživljava kao da mu se Bog prometnuo u neprijatelja. Job po iskustvu patnje stupa u pravi odnos s Bogom. Za takvim je zajedništvom žudio posebno na početku patnje. Bog je kroz patnju upoznao Joba, a Job je kroz patnju susreo Boga. Istinsko Jobovo blagostanje utemeljeno je na prokušanom prijateljstvu s Bogom, a to prijateljstvo je prošlo

kroz veliku kušnju. Tako Knjiga o Jobu uistinu obrađuje prijateljstvo. Job prevladava negativno prijateljstvo žene i prijatelja, svojih istražitelja, tužitelja i mučitelja. A pozitivno je želio, očekivao i tražio da podijeli svoju muku sa ženom, prijateljima i Bogom. Na koncu u pogovoru nazire se nova dimenzija prijateljstva: ljudsko i Božje prijateljstvo po susretu.

4. Život kao trpljenje zapravo je radni i filozofski naslov Jobove knjige. Posrijedi je *klasik* za sva vremena. Knjiga je čarobna i zastrašujuća. Fascinantna je, otajstvena, nježna i moćna. Tajnovita je, bez dna, ali je jednostavna u svom završetku. Ako je knjiga o Jobu govor o zlu, onda Job ne zna odgovor. Ali filozofija spremno i beznadno pita i uči: zašto se zle stvari događaju dobrim ljudima. Job ne razumije tu životnu činjenicu, a ne razumiju je ni ljudi oko njega. Jobova knjiga je zagonetka koja odgovara na drugu zagonetku. Job rješava problem zla, patnje, nepravde u svijetu kojim upravlja dobri, pravedni Bog. Bog je prije svega potresni misterij. A i Job je misterij. Jobovi su prijatelji racionalisti. Job je bujica, izgovara nekoliko stvari. Riječi su mu veza s okomitošću, vertikalom koja vodi Bogu gospodaru. Rješenje, ključ za knjigu o Jobu je objava Božjeg imena, svetog tetragrama: Izl 3, 14: 'Ja sam koji jesam', tu sam, prisutan i proegzistentan, postojan za druge ljude.

II. Teodicejska refleksija o Jobu

Iz mnošta govora o Jobu¹⁷ mogu se izdvojiti neka pitanja i valja ih postaviti kao polazišta i naznake za razumijevanje Jobove knjige: zlo, iskustvo Boga, cilj života i čovjekov izbor vjere.

1. Prvo je tu *problem zla*. Sv. Toma razmišlja o Bogu kao o beskonačnoj dobroti. Ako Bog postoji, zlo će biti u potpunosti odstranjeno. No postoji zlo. Augustinova tvrdnja je dulja i nešto izričitija: predobri Bog htio je samo dobro. Ali dobro i zlo se isprepliću. Zar nije Bog dobar i svemoguć? Ali kako Bog predobri i svemoguć dopušta da se zle stvari događaju dobrim ljudima? Jobovo stanje nameće problem ljudske patnje. I uistinu postoji zlo nepravde. Jobu su se dogodile veoma zle stvari, a on je veoma dobar čovjek. Poznato je da se dobre stvari događaju i zlim ljudima. Život prate šokovi i apsurdni. To je život, a ne neka racionalna zavrzlama koju valja odgonetnuti. Jobova tri prijatelja nisu u pravu kad zaključuju da Job nije dobar. To potvrđuje Bog u proslovu i pogovoru knjige. Job se međutim poigrava mišlju da Bog nije dobar, zaključkom da bi neutralan sudac pokazao da on ima pravo i da si dopušta misao da Bog nije pravedan. Stoga traži Boga odsutnoga. Bog se na koncu pojavljuje, ali transcendentno: ne odgovara na Jobove upite, sumnje i očaj. Ovamo treba doći Krist u svojoj mucu. Apostol Pavao tvrdi da kršćani svojim životom dopunjuju Kristovu muku (Kol 1, 24). Sadašnje patnje vode u buduću slavu (Rim 8, 18). Kristovo uskrsnuće potvrđuje da dobrota i pravednost nisu odvojene. Isus, pravedan i dobar, pobijedio je zlo, smrt. Bog nije indiferentan prema zlu. Čovjek je voljena osoba. Bog je dobar, snažan i jak. Religiju ne valja dijeliti od

17 Usp. P. KREEFT, *Three Philosophies of Life, Ecclesiastes: Life as Vanity, Job: Life as Suffering, Song of Songs: Life as Love*, Ignatius Press, San Francisco 1989., 63–95.

etike. Bog nije usitnjen na mnogo dijelova dobrote kao u politeizmu. Osnovna je istina da je Bog pravedan. Nagrada je dodatak pravednosti. Postoji tradicionalni nauk o ovozemaljskoj naplati. Na zajedničarskoj razini o njoj govore Pnz 28 i Lev 26. Osobna odgovornost bila je proročka tema (Ez 14; 18). Postavka je etike: ljudi su u nagradi sretni. Ljudi ipak mogu reći: ja znam da imaš pravo, ali ne želim dopustiti da je to pravo. Tu je samo riječ o sugovornicima. Bog je dobar. Ali to nije isto kao dobar čovjek. Razlika je i između dobra čovjeka i dobra psa. Otac je dobar ako ide pomoći da dijete ne nastrada. Ali na duge staze Bog gleda i pušta čovjeka da se opeče. Isto i otac zna za rizik, ali obično zna i za granice. I otac pušta nadareno dijete da ima dvostruku zadaću jer ide u dvije škole. Tako npr. general ne maršira, ali je odgovoran za marširanje. Bog je drukčije dobar i pravedan, postoji i niža dobrotu i pravednost u slijedu stvorenja. Pravda nije jednakost. Harmonija u glazbi dobro zna da tu nije sve jednako. Postoje razlike, dopune i nadilaženja. Upravo sklad približava božanskoj pravednosti. Najviši i najtajanstveniji oblik božanske čuvene pravde jest evanđelje Božje pravednosti: Isus je postao čovjekom i umro na križu. Sv. Pavao to evanđelje naziva Božjom pravednošću (Rim 3, 21–26). Ta pravednost, kojeg li paradoksa, ima svoje središte u mucu i smrti na križu. Božja pravednost proslavlja se u Jobu: »Poput ovaca svi smo mi lutali i svaki svojim putem je hodio, a Jahve je svalio na nj bezakonje nas sviju« (Iz 53, 6). Dobrotu i pravednost vode prema sreći. Ona je plod svjesnih susreta subjekata. No osjećaji ne pokazuju činjenice: čovjek je zdrav, a mala glavobolja čini ga bolesnim. Ima ljudi koji se osjećaju najzdravije, a za dvije minute pohodi ih smrt. Job je patnik, trpi, ali je hrabar i želi to osmisliti: 'Blago ožalošćenima' iz Govora na gori može se primijeniti na Joba (Mt 5, 4). On je sretan i na smetlištu. Trpi, ali nije odbačen, već blagoslovljen. Job je sretan na dugu stazu, što mu donosi i zadovoljstvo. Božje rješenje zla je konkretno, a ne apstraktno; dramatično, a ne sustavno; događaj u vremenu, a ne bezvremenska istina. Treba proći kroz gnojište. Zlo je kratkotrajno, dobro je vječno. Valja se strpjeti i čekati u vjeri. Job nije strpljiv, ali čeka. Jobova vjera ima sumnji, nije sunčana i jasna. Ipak, Job je junak vjere: čeka i usmjeren je na slavu Božju.

2. *Govor o Bogu* nije pitanje Božje opstojnosti. Nije ni pitanje što je Bog u sebi. To su ispravna, ali samo filozofska i teološka pitanja. Job se pita: »Što i tko je Bog za mene?« Job mučno traži, nestrpljiv je i predbacuje Bogu svoju muku. I evo iznenađenja: Bog dopušta kletvene i heretičke Jobove riječi, a ne odobrava pravovjerne i pobožne riječi prijatelja (42, 7). Bog hvali Joba da je ispravno govorio, a kori njegove prijatelje. Kako je to moguće da su lude, čak blasfemične riječi označene ispravnima? No, tko pred Bogom ima pravo? Neka bude Bog pravedan, a svaki čovjek lažac (Rim 3, 4). Job možda nije objektivno govorio istinito, ali subjektivno jest. Naime, Job prijanja uz Boga: ostaje s njim zabrinut, intiman, strastven — dok tri prijatelja zadovoljavaju točne riječi i beživotno pravovjerje. Job se u duši i srcu, u bogoodnosu bori na život i smrt. Bori se s Bogom za Boga. Jobova je ljubav načeta mržnjom. A ljubav Jobovih prijatelja je indiferentna. Job se buni, ali ostaje u zajedništvu. Naime, još je razlika u tome što tri prijatelja govore o Bogu, a Job govori Bogu. Job računa s Bogom prisutnim, njega oslovljava, on je tu kao super-

nik. Job je sumnjivi Toma Starog zavjeta. Kao neki židovski Sokrat odjednom je zadovoljan. Bog uopoće nije odgovorio ni na jedno Jobovo pitanje. I da mu je Bog odgovorio, iskrslu bi deset novih pitanja. Bog odgovara svojim srcem, samim sobom. Isus također ne odgovara na pitanje. Tražitelj je ono pravo pitanje; srce, a ne riječi (Iv 18, 28–38). Job vidi Boga licem u lice, vidi istinu. Job odgovara: »Po čuvenju tek poznavah te dosad, ali sada te oči moje vidješe« (Job 42, 5). Evo vrhunca i najvažnijeg retka! Tu je smisao života. To je rješenje problema zla. U Joba Bog je bio izgubljen, zaboravljen, bez lica. Sv. Augustin dobro moli: daj da umrem da ne bih umro, samo daj da vidim tvoje lice. Jobovo traženje krije filozofija Čistilišta na putu u Nebo. Job: čovjek u nevolji ide Bogu stvoritelju po otkupitelju Kristu.

3. Job pita o *smislu života* kada pita Boga: Zašto sam rođen, zašto živim? Sumnjičavi Propovjednik pita, tri Jobova prijatelja filozofiraju, a Job kao i Mosije traži odgovor od Boga. Tu je posrijedi dugo, mučno i frustrirajuće traženje. No Bog ne dokazuje svoju svemogućnost. Jobovo traženje završava nalaženjem. Svijet je velika kiparska radionica gdje kipovi prolaze kroz obradu dljmeta ili kalup odljeva. Čovjek penjanjem dolazi do Boga. I križ je velik dar. Job se trudi, ali ne događa se svima da izgube sve. Na koncu svi izgube sve. Ali Job vidi Boga. I to ga zadovoljava. Job uči kako učitelj ne daje učeniku svu istinu. Do istine treba doći radom i životom. Job je hrpa rana na hrpi smeća. Odbačen i izdvojen. I to je patnik pred kojim ljudi skrivaju lice (Iz 52, 13–53, 12). Takav Job je slika Krista, neprepoznatljiva crva, izopćenog od ljudi i izbačenog (Ps 22). Job pronalazi svoj identitet u pronašuću Boga.

4. *Konačno valja razmisliti o vjeri*. Nije posrijedi sukob između vjere i razuma, nego između vjere i iskustva. Job cijeli život ulaže u pravednost, poslušnost, vjernost i pobožnost. A doživio je samo gubitak. Najgore od svega je bogonapuštenost. Bog je tu i odgovara — kažu molitve, a u Joba je možda Bog tu, ali ne za njega. Ne valja se u nikoga nikada apsolutno pouzdavati. Job ostaje čvrst u pouzdanju, a nije mu ostalo ništa osim gole vjere. Job je gubitnik. Gubi dobra i Boga. A sigurno je poznavao prošnju: tražite i naći ćete. Ali uzalud: »Na istok krenem li, naći ga ne mogu; pođem li na zapad, ne razabirem ga« (Job 23, 8). U srednjem vijeku koji je slab u iskustvu, tj. psihologiji, krucijalno pitanje je bio odnos između vjere i razuma. Današnje vrijeme nije na strani razuma, pa je važno pitanje između vjere i iskustva. Tako ljudi gube vjeru jer misle da ih je Bog napustio. Bog iskušava Joba. Lako je vjerovati kada čovjeku sve ide dobro. Vjera se rađa u dubini i u jakoj volji.

Bog utvrđuje i usavršuje Jobovu vjeru. Njegova vjernost prolazi kroz peč trpljenja. Bog nije drugi, nego prvi. On je subjekt, a ne objekt, tj. predmet Jobovih istraživanja. Bog nije odgovaratelj, već začetnik i ispitivač. Tkogod je susreo Boga, ne stavlja ga u ljudske pojmove. U bogosusretu kao da Bog postaje *ja* i ljudska osoba *ja* sam njegov *ti*. Kod mistika Bog je u osobi, on je u čovjeku kao u ekranu. Isusa pokušaju pobiti, a on pobija njih. Sude ga, a on osuđuje njih. Treba li kamentovati preljubicu ili ne (Iv 8, 7)? Mora li se platiti porez (Mk 12, 14)? Tko je bez grijeha, neka baci kamen! Ljudi su upravo Božji dužnici! Job se stavio na mjesto Boga. Samo onda kada Job zatvara svoja usta, pokazuje se Bog i govori. Job se

ponašao pred Bogom kao i njegovi prijatelji pred njim: prezaposleni su, ne slušaju Joba, Job prezauszet ne sluša Boga. Potrebni su šutnja i govor: na početku, usred šutnje bijaše Božja riječ zasijana i oplodena.

C. Pjesma nad pjesmama o ljubavi¹⁸

I. Pjesma nad pjesmama kao prva i univerzalna danost

Već uvodno valja reći da je Pjesma nad pjesmama remek–djelce. Predmet je mnogih rasprava.¹⁹ Pjesma nad pjesmama, niz lirskih pjesama o ljubavi, izazov je ljudima najrazličitijih nazora i zanimanja. Čitatelj se pita: koju istinu Bog želi poručiti? Naziv knjige 'Šir haširim' kao hebrejski superlativ znači: Pjesma pjesama. To je najljepša, najuzvišenija pjesma nad pjesmama ili jednostavno pjesma.

1. *Autorstvo* se pripisuje Salomonu (1, 5; 3, 7–11), no radi se o pseudonimu. Istočnjački je običaj da se naglasi važnost spisa, dok pisac ostaje nepoznat.

2. *Vrijeme nastanka* izvedeno iz jezika ukazuje da je knjiga mnogo mlada od Salomona i smještena je u 10. stoljeće pr. Kr. Nešto građe može biti staro, ali gotovo djelo potječe iz postbabilonskog razdoblja, iz 4. stoljeća pr. Kr.

3. *Jezik i stil* u Pjesmi nad pjesmama svjedoče o ljubavi ondašnjeg ozračja. To područje i tada je pokazivalo bogatstvo jer Pjesma nad pjesmama rabi pedesetak zasebnih izraza. Spjev je niz povezanih pjesama koje pokazuju isti jezik i stil i uvođe Pjesmu nad pjesmama u mudrost (usp. Izr i Sir). Literarno je srodna s ranijim mezopotamskim i posebno egipatskim ljubavnim pjesmama koje rabe: sestro (4, 10, 12) i brate (8, 1). Javlja se izraz 'biti bolestan od ljubavi' zbog odsutnosti voljene osobe (2, 5; 3, 1–2; 5, 6–8), što je slučaj seoskih svatova u sirske pjesmama. Pjesma nad pjesmama je zbirka odlomaka ljubavnih pjesama u davnim vremenima za svete svadbe dvaju božanstava. One se recitiraju prigodom tih svadbi. Sličnost je normalna jer ljubav kao temeljno ljudsko iskustvo izriče se jezikom svih civilizacija. Te su ljubavne pjesme čitljive i pjesnički realne. Povijest oblika pokazuje dramu ljubavi. Takva bi se drama dobila uz poveću premještanja. Već je, naime, na koncu prve pjesme ostvareno zajedništvo, ali traženje se nastavlja: ljubav za neko vrijeme prekinuta, rasplamsava se s dubljim zahvatom i još većim žarom.

4. *Sadržaj knjige* pokazuje subjektivni osvrt na tekst, pa nije čudno što ima više izdvajanja i naglasaka. Jeruzalemska Biblija poznaje *podjelu* na naslov i proslav 1, 1–4, pet pjesama: 1, 5–2, 7; 2, 8–3, 5; 3, 6–5, 1; 5, 2–6, 3; 6, 4–8, 4 i pogovor 8, 5–7, tj. himan ljubavi i dodatke 8, 8–14. Pjesma nad pjesmama *sadrži* brojne izraze dvoje zaljubljenih, kralja pastira i Sulamke: oni se traže, iščekuju i igraju skrivača. To

18 Odsjek Pjesme nad pjesmama održan kao referat na tribini »Theatrum divinum et philosophia perennis« FF DI u ožujku 2002.

19 Usp. dva nova hrvatska prijevoda: A. BAUM, *Propovjednik i Pjesma nad pjesmama*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997. Biblijski tekst se pretpostavlja i djelo obuhvaća samo objašnjenje kao što je praksa u nizu: Mali biblijski komentari; V. SALVOLDI, *Ljubav u Pjesmi nad pjesmama*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001. Djelo sadrži mnoštvo citata i biblijskih paralela o ljubavi, gotovo polovinu teksta koliko zauzimaju i tumačenja.

je sjajna pastirska poezija. Neobično je da zaručnica traži ljubljenoga u svijetu gdje to čini zaručnik. I na koncu sve traženje ostaje otvoreno –3 kao da se želi reći: ljubav se nikada potpuno ne ostvaruje, već je izraz čežnje za vječnom ljubavlju. Tako je razmišljao Augustin: »Za sebe si nas stvorio, o Bože, i nemirno je srce naše dok se ne smiri u tebi.« Važno je skrenuti pozornost na vrhunac cijele Pjesme nad pjesmama u pobjedi, trajnosti i vrijednosti ljubavi: »Jer ljubav je jaka kao smrt... Žar je njezin žar vatre i plamena Jahvina (!). Mnoge vode ne mogu ugasiti ljubav niti je rijeke potopiti« (8, 5–37).

5. *Povijest izlaganja* već se krije u židovskom gledanju na Pjesmu nad pjesmama o kojoj se najljepše izražava mučenik rabi Akiba: »Sav svijet nije vrijedan dana kada je izabrani narod primio Pjesmu nad pjesmama. Sve su biblijske knjige svete, ali ova je najsvetija.« Tumači se preko dvadeset stoljeća muče da tu ljubav protumače. Nema općeprihvaćenog tumačenja. Postoji višestruki pristup: a) alegorijsko tumačenje označava neposrednu ljubav Boga Jahve prema izabranom narodu; b) doslovno tumačenje poznaje pohvalu ljudskoj ljubavi kakvu je Bog stvorio i hoće da postoji i c) teološko tumačenje je u stvari pjesnička pohvala ljudske ljubavi iz proročkih spisa.

Poznato je i tumačenje primijenjeno na odnose između Krista i Crkve. Krist je glava i zaručnik, a Crkva tijelo i zaručnica, što je uzorak bračne povezanosti (Ef 5). (d) No, može se govoriti i o sjedinjenju vjernika pobožnika s Bogom, čemu u prilog govore sveci u služenju Crkvi i svijetu. Veliki kršćanski mistici našli su u ovoj knjizi nadahnuće i ostavili uzorna tumačenja Pjesme nad pjesmama. Kakvoću i količinu su iskusili sveci: Bernard, Toma Akvinski, Ivan od Križa, Terezija Avilska, Mala Terezija.

6. *Liturgijska uporaba* je uz preneseno tumačenje bitna za kanoničnost Pjesme nad pjesmama. Sinagogalno bogoslužje čita je za vrijeme Pashe kao spomen na oslobođenje i izlazak iz Egipta te ulazak u Obećanu zemlju. U katoličkom bogoslužju Pjesma nad pjesmama se rabi u adventskom vremenu (2, 8–14), na dva marijanska spomendana (2, 8–14; 4, 6–7. 9. 12–15), za spomendan djevice (8, 6–7), Marije Magdalene (3, 1–4a) i, dakako, u obredu vjenčanja (2, 8–10. 14. 16a; 8, 6–7).

II. *Životna filozofija kao ljubav*

Simbolično gledano, ova je knjiga najintimnija u Bibliji. To je uzvišena, sveta i radosna nada ljudskog srca, stvar gladi i žeđi, borbe i težnje. Pjesma nad pjesmama sadrži skriveni ključ Biblije. Biblija govori o stvarnom životu, što potvrđuje trijezno nastojanje ove knjige. Središte te stvarnosti jest ljubav. Čitava je Biblija ljubavna zgodna, 'love story', jer Bog je ljubav a i život je ljubavna priča. Pjesma nad pjesmama je konačni odgovor na upit Propovjednika o ispraznosti i Joba o trpljenju. Knjiga pjeva dvostruku ljubavnu priču: vertikalnu — božansku i horizontalnu — ljudsku. Zapovijed ljubavi tiče se Boga i bližnjega. Tako valja tumačiti Pjesmu nad pjesmama, na božanskoj i ljudskoj razini. Zaručnik simbolizira Boga ali literarno bilo kojeg čovjeka. Zaručnica simbolizira dušu, ali doslovno bilo koju ženu. Pje-

sma nad pjesmama zbori o bračnoj ljubavi više nego o kojoj drugoj vrsti ljudske ljubavi dodajući obljublenu simboliku Božje ljubavi. Ta ljubav uključuje prijateljstvo, osjećaje, želje i ljubav u veliko iskustveno bogatstvo. Muž i žena daju jedno drugome tijelo, dušu, život, vrijeme, prijatelje, svijet, posjed, djecu. Zato Crkva ne prihvaća umjetnu oplodnju: prokreacija pripada braku jer neprimodno začecje ispušta jedinstvo i zanemaruje erotičnost. Bog želi vezivanje, erotiku, intimnost dvoje u jednom tijelu, pravu ekstazu ljubavi i prokreaciju. Pjesma nad pjesmama s ljubavlju viši je stupanj od Propovjednikove ispraznosti, pakla na zemlji i od Jobova trpljenja, čistilišta na zemlji. Čovjek je izbjegao paklu makar se nalazio u čistilištu. Čistilište dakle nije samo patnja nego i radost. Ono je težnja za onim višim. To je egzaktno Jobova pozicija, kada Bog dolazi k njemu. Njegove su noge u smetlištu, a glava u slavi. To je prisprodoma o stanju svakog kršćanina jer Krist nije uspostavio neposredno nebo na zemlji. On nije ozdravio sve, samo je zasijao sjeme sveopćeg otkupljenja. U međuvremenu čovjek je dužan moliti čekajući rast do žetve i berbe bez uvida u cvat, lišće, plodove. Bog po utjelovljenju i sakramentima sije i oplođuje. Pjesma nad pjesmama završava ljudsku božansku komediju. Upravo Stari zavjet demitizira ljubav koja pripada svijetu i ljudima, a vrijedi za Boga i čovjeka. Ako postoji ljubav, postoji Bog.²⁰ Moguće je reći i suprotno: Ako postoji Bog, postoji i ljubav.

III. Sedam biblijskih značajki ljubavi

Ima mnogo značajki ljubavi. Ovdje se nabrajaju samo neke iz biblijske knjige Pjesme nad pjesmama. Moguće je izdvojiti i opširnije opisati sedam značajki, a postoji zapravo čitav neiscrpivi i dugi niz.

1. *Ljubav je (najveća) pjesma, muzika.* Glazba je jezik ljubavi i dublja je od riječi. Takav osjećaj ima čovjek kod velikog glazbenog djela. Velika glazba ne budi samo osjećaj dobra. Velika glazba sugerira poneku duboku istinu ili tajanstveno značenje — objektivno istinito, ali neprenosivo u riječi. Glazba i simboličnost ljubavi ima *višeslojevitú strukturu*: a) nije samo subjektivni osjećaj nego objektivna istina, b) misteriozna je i smisljena, c) značenje je nesvedivo na riječ. Glazba je jezik po kojemu je Bog stvorio svijet. Moderni misle o glazbi kao ukrasu govora. No, *govor je kasniji razvoj glazbe.* Razlog je tomu činjenica kako u početku bijaše Bog (a), Bog je ljubav (b), a ljubav nije govor (c). Ne govori se o ljubavnim govorima, nego o ljubavnim pjesmama. Tako se o vrednovanju ljubavi može reći — na početku bijaše Pjesma nad pjesmama. Konac spjeva potvrđuje: »Da netko daje za ljubav sve što u kući ima, taj bi navukao prezir na sebe« (8, 7). Jer »najveća je među njima ljubav« (1 Kor 13).

2. *Ljubav je dijalog* u kojem zaručnik i zaručnica jedno drugome pjevaju. U ateističkoj filozofiji života postoji samo ljudski monolog s ne-Bogom. Prema panteizmu postoji opet božanski monolog sa svijetom i ljudima. Samo po teizmu postoji dijalog između Stvoritelja i stvorenja. Samo se u teizmu ljudi sučeljavaju s

20 Usp. B. Pascal.

Drugim. Tako dijalog očituje svu filozofiju života. Nije slučajno da ljubavno pjesništvo cvate posebno u teističkim kulturama. Dijalog muških i ženskih stvorenja odražava dijalog sa Stvoriteljem, dijalog između Oca i Sina što vječno postoji u Duhu Svetome. Život je naposljetku dijalog jer život je odraz Božji i sam Božji život. Vječni unutarnji život Trojstva je dijalog ljubavi. Ljudi trebaju biti jedni s drugima jer Bog je vječno s drugima, a bit Božjeg srca jest biti s drugima. Tako pluralnost, individualnost, društvo i ljubav tvore jedinstvo.

3. *Ljubav je evanđelje*, radosna vijest. Ona je obećanje budućeg blaženstva, nada buduće nagrade, pogled prema budućem izvršenju. Njezine riječi pozivaju naprijed. I Freud je to shvatio te dijeli osnovne sile psihe na dvoje: 'eros' – životnu snagu prema naprijed i 'thanatos' – smrtnu snagu, želju za utrobom. Za ateista Freuda život je bitka između te dvije sile. No nije mu strano veliko Mojsijevo viđenje života kao borbe između životnih i smrtnih sila, poslušnosti i neposlušnosti (Pnz 30, 19–20). Nevjesta vjeruje svome ženiku, izabire život i pjeva: »Dragi moj podiže glas i govori: / 'Ustani dragano moja, ljepoto moja, i dođi, / jer evo, zima je već minula, / kiša prošla i nestala. / Cvijeće se po zemlji ukazuje, / vrijeme pjevanja dođe / i glas se grličin čuje. / U našem kraju, / smokva je izbacila prve plodove, / vinograd, u cvatu, miriše. / Ustani, dragano moja, ljepoto moja i dođi« (2, 10–13). Odgovor mora biti izlazak iz prošlosti, smrti i tame, utrobe i sna. U glavi 3. zaručnica je tako pospana da svome dragome ne odgovara na vrijeme pa je on ostavlja da trpi, žalosti se zbog njega i traži ga. Kao što nema sna u Nebu, san je slika smrti, nema ga ni u ljubavi. Sva slikovitost u Pjesmi nad pjesmama je jutarnja simbolika: »Prije nego dan izdahne / i sjene se spuste« (2, 17). Ljubav je evanđelje jer je živa. Svadbeni je poziv. Približava se čovjeku. obraća se čovjeku kao nažigač svjetiljci koju pali.

4. *Ljubav je slobodno* dana i slobodno prihvaćena. Postoje tri metode i tehnike utjecaja i ponašanja: guranje, nošenje ili vuča. Može se uporabiti sila i strah, može se ljude gurati. No to je protiv njihove volje pa su pasivni. Netko drugi, kao roditelji umjesto djece, obavljaju njihove poslove, preuzimaju njihov teret. Konačno, ljude mogu vući, privlačiti ih, motivirati ih da se kreću naprijed kao magnetizmom želje. To upravo zaručnica traži od zaručnika: »Povuci me za sobom, bježimo!« (1, 4). Ona ne želi biti ničija robinja, ni gurnuta, ni dijete, ni nošena nego privučena zaručnica. Ima inicijativu i odgovara istom slobodom i istom vrijednošću. Biti privučen je tako slobodno kao i povlačenje. Poći – toliko je slobodno kao i poziv »dođi«. Ni Bog ne može promijeniti unutarnji zakon slobodne ljubavne prirode kao što ne može mijenjati ni svoju narav. Bog ne može prisiliti čovjeka na ljubav. Ni Bog se ne daruje ljudskom ljubavlju. Bog je stvorio svemir, ali Bog ne može stvoriti ljubav, ne može izmamiti ljubav. Ljubav naime nije stvorenje, stvorena stvar poput svemira. Stvorena je stvar pasivna. Svemir nije ništa učinio da bude stvoren. Ali ljubav je aktivna, ne pasivna; slobodna, ne prisiljena; nutarnja, ne izvanjska. Raste poput ploda po svojoj unutarnjoj tajni. Tako zaručnik ponavlja u spjevu: »Zaklinjem vas, kćeri jeruzalemske, / srnama i košutama poljskim, / ne budite, ne budite ljubav moju / dok sama ne bude htjela« (2, 7; 3, 5; 8, 4). Sloboda ljubavi je najtvrdra stvar u svijetu, treba biti strpljiv jer ona je poželjna i potrebna – jer ako ljubav nije

slobodna, nije ljubav. Ljudi danas mnogo više govore o slobodi. Ljubitelji su već slobodni. Ne žele slobodu od drugoga, već slobodu za njega, vječno vezivanje, vječnu ljubav.

5. «*Straha u ljubavi nema, nego savršena ljubav izgoni strah*» (1 Iv 4, 18). Ljubav i strah su poput ulja i vode, ne mogu istodobno zauzimati isto mjesto. Jedno istje-ruje drugo. U Pjesmi nad pjesmama zaručnica se skriva (2, 4) u strahu da ne sretne svoga dragoga. Smiješna je tipično moderna odsustnost straha. Prije svega i do-brota se boji. No Bog je savršena dobrota, apsolutna svetost i savršena pravednost. Sigurno je da ljubav nije potpuno dobra, nije potpuno pravedna i nije sto posto na strani svetosti. Bi li čovjeku bilo udobno sresti Boga upravo sada, ovog časa, licem u lice, bez skrivanja, bez ispričavanja? Tko može potvrdno odgovoriti na taj poziv, najveći je svetac ili najveća luda. Dobro je što ima straha koji ljubav može otjerati. Kada postoji veliki i pravi strah, velika i prava ljubav zauzima svoje mjesto. Strah je veza, doduše dječja, između duše i Boga. Ljubav je savršena i intimna veza. Veća veza tjera od sebe manju vezu. Ako naime sjeme straha padne u tlo ljubavi i umre, donosi mnogo roda (Iv 12, 24). Ljubav tjera strah jer ljubav je 'agape' — dar gozbe, a ne 'eros' — žučeni i pohotni objekt. Strast ne odgoni strah, ali 'agape' to čini jer 'agape' uključuje istinu. Samo istina pobjeđuje strah. U sumnji odbačene ljubavi nastupa strah. Ali u voljenom pouzdanju i iskustvu vraća se ljubav. »Nema straha u ljubavi«, potvrđuje da je strah izvanjska stvarnost. Božja je ljubav pouzdana: Bog poznaje, prihvaća i potvrđuje ljude. Ps 27, 10 zna: »Ako me otac i majka ostave, Jahve će me primiti.«

6. *Ljubav je vjerna* pa ne krade, slavi šabat, ne svjedoči lažno itd. Iznimka je, čini se, preljub. No ljubav ne počinja preljub. Ne treba izvanjski zakon da bude vjerna: prava je ljubav naravno istinita. Ljubav želi dati sve od sebe jednome, ne rasipa i ne dijeli s mnogima: »Ti si vrt zatvoren, sestro moja, nevjesto, vrt zatvoren i zdenac zapečaćen« (4, 12). Ljubav štiti protiv uljeza: »Stavi me kao znak na srce, / kao pečat na ruku svoju« (8, 6). Čovjek se daje samo jednoj osobi, jer cjelinu može dati samo cjelini i samo je pojedinačna osoba cjelina. Skupina nije cjelina. Ne može čovjek dati sebe kao cjelinu dvjema ili više osoba. Ako se umnože pri-matelji onda se dijeli dar i darivatelj. A podijeljeni darivatelj, podijeljena osoba – to je strašna, gotovo rascijepljena ličnost. Samo Bog može dati sebe čitavog više nego jednome, svakome, istodobno. Čovjek daje u isto vrijeme sve samo jednome. Tako Bog ljubi svakoga čovjeka, njegova ljubav za svakog čovjeka zapečaćena je i vjerna.

7. *Ljubav je spolna* — to je prvotna dimenzija. Mnoge predrasude otežavaju govor i zdravo prosuđivanje seksualnosti. Naslijeđe je zamršeno. Valja proći kroz čistilište. Ljubav poznaje razliku među spolovima. Muškarac i žena se ograničava-ju na biološko, a žensko i muško proteže se dalje u duše i u tijela. Netko može poreći jedinstvo duše i tijela, ali nitko ne može poreći da je tijelo djelo muškarca i žene. Ispravno je uvjerenje da postoji nešto paralelno između muškarca i žene: ljudi su međusobno muško ili žensko. Bogu su svi žensko. Sama riječ za dušu je ženskog roda. U Pjesmi nad pjesmama zaručnik je simbol Boga, a zaručnica duše. Kada Bog prožima dušu, ženu, on izvodi funkciju. Zato je u Bibliji ljudska slika za

Boga muško, nikada žensko, makar Bog imao i svojstva majke. Bog je nesporno biće. No, iskustvo rabi sliku Boga kao muža duše. Činjenica je da Bog prožima čovjeka, a ne obratno. Bog stvara novi život i dolazi ljudima. Muškarac isto tako prožima ženu. To je upisano u vječne zakone.

Valja barem nabrojiti i druga odličja:²¹ ljubav je harmonija, život, snaga, djelo, želja i punina, nadilazi trpljenje, istinoljubiva je stvarnost, brižljiva je, jednostavna, osobna, ljubav sve pobjeđuje, iznenađuje, mijenja ljude, ljubav je trijumfalistička, naravna, spremna, sveobuhvatna, jaka kao smrt. Dakako da bi se listu odličja moglo po osobnom nahodanju i proširiti.

Završetak

Život nije prikazan usiljenim i odveć strukturiranim. Uzet je u obzir svijet čovjekov i svijet Božji sa svojim silnicama i vječnim obilježjima. Tu se same od sebe nameću tri postavke koje prožimaju i tvore čovjekovu stvarnost i razmišljanje o njoj: ispraznost, trpljenje i ljubav.

Bogu se pristupa po trima krepostima: vjeri, ufanju i ljubavi. Katekizamski je moguće nabrojiti općenito kršćansko katoličko poimanje onostrane stvarnosti: pakao, čistilište i nebo. Ovdje u Bibliji postoji uistinu libreto Danteove Božanske komedije i tri čovjekova eshatološka stanja na zemlji nakon smrti: pakao, čistilište i raj.

THREE BIBLICAL PHILOSOPHIES OF LIFE

The life as vanity (Eccl), the life as suffering (Job) and the life as love (Song)

Summary

The article offers both an introductory as well as a philosophical approach to the biblical wisdom books of Ecclesiastes/Quoheleth, Job and Song of songs. These three books are indeed profound books of philosophy. Because there are ultimately only three philosophies of life and each one is represented by only these books of the Bible — life is vanity; life is suffering; life is love. This explanation is reminiscent of Dante's great epic The Divine Comedy. Love is the ultimate answer to Ecclesiastes' quest, the alternative to vanity, the overcoming of suffering and the true meaning of life. These books are the epitome of the theological virtues of faith, hope and charity and »an essential summary of the spiritual history of the world«.

Key words: Philosophy, life, vanity, suffering, love, numerous anthropological notions.

(Translated by Nikola Hohnjec)

21 Usp. P. KREEFT, *Three Philosophies of Life, Ecclesiastes: Life as Vanity, Job: Life as Suffering, Song of Songs: Life as Love*, Ignatius Press, San Francisco 1989.

